

Prof. dr. sc. Zdenko Segetlija*

**Prof.dr.sc. Ivan Boras:
APOSTAZIJA EKONOMSKE
TEORIJE SAMOUPRAVNOG
SOCIJALIZMA – tragom
prošlosti,**

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka,
2003., 196+XIIstr.

Sredinom 2003. pojavila se knjiga „Apostazija ekonomske teorije samoupravnog socijalizma“ dr.sc.Ivana Borasa, redovitog profesora s Ekonomskog fakulteta u Rijeci i nekadašnjega dekana Ekonomskog fakulteta u Osijeku. Knjiga je izišla u nakladi od 500 primjeraka, a tiskao ju je Digital d.o.o. iz Rijeke. Knjigu su recenzirali prof.dr.sc. Mate Babić, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prof.dr.sc.Viljem Merhar, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta u Ljubljani i prof.dr.sc. Frano Ljubić, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Ova je knjiga jedinstvena po mnogočemu u našoj ekonomskoj literaturi: zbog svoje tematike – analize ekonomske teorije društveno – gospodarskoga sustava koji je „prošao“ i pristupa koji autor njeguje te vlastitih autorovih ocjena. Isto se tako za nju može reći da ona daleko nadmašuje domete udžbeničke literature.

Knjiga je nastala iz autorove želje da pokuša dati analizu ekonomske teorije samoupravnog socijalizma, koja, prema njemu, još nije cjelovito data. Međutim, autor je svjestan da ne treba imati takvih pretenzija, nego ona treba biti poticaj za daljnja istraživanja koja bi nas trebala odvesti u „vode sigurnijih znanstvenih spoznaja“. Naime, u brzim promjenama raspadanja socijalističke Jugoslavije, izbijanja rata na njezinim bivšim prostorima, stvaranja novih država i sl. nije bilo mogućnosti donošenja cjelovite i definitivne ocjene svega onoga što se zbivalo za vrijeme vladavine samoupravnoga socijalizma, a osobito ocjenu ekonomske teorije toga vremena.

Na kraju svoje uvodne napomene autor naznačuje da bi ova knjiga mogla biti „vrijedan pisani trag o povijesti razvoja ekonomije na ovim našim prostorima, svjedočenje o jednom vremenu koje je sada iza nas, a time i doprinos povijesnom razvoju ekonomske misli u Hrvatskoj“.

Knjiga sadrži šest poglavlja:

- (1) Uvodni dio (str. 1 – 9)
- (2) O ekonomskoj znanosti socijalizma (str. 11 – 19)
- (3) Anatomija „proizvodnog odnosa“ u samoupravnom socijalizmu (str. 21 – 32)

* Ekonomski fakultet u Osijeku

- (4) Teorijska analiza i kritika „sistema dohotka“ i „dogovorne ekonomije“ (str. 33 – 149)
- (5) Zašto mjere ekonomske politike nisu mogle biti efikasne (str. 151 – 167)
- (6) Zaključak (str. 169 – 183).

Na kraju je navedena literatura (str. 185 – 189, 108 bibliografskih jedinica), popis tablica (27, str. 190), te kazalo pojmova i autora (str. 191 – 195).

U uvodnom dijelu autor obrađuje genezu i uzroke propasti socijalizma i jugoslavenski put socijalizma. On kratko zaključuje da su krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća bivše socijalističke države istočne Europe u vrlo kratkome roku pokušavale promijeniti osnove svoga društveno – ekonomskog sustava, a od svega su dovela dva izravna uzroka: (1) sve veće tehnološko i ekonomsko zaostajanje socijalističkih u odnosu na kapitalističke države, (2) gušenje (nepostojanje) elementarnih sloboda i prava ljudi u svim socijalističkim državama.

U drugome dijelu knjige autor je, između ostaloga, konstatirao da je „neosporna činjenica da su mnoga znanstvena djela iz područja ekonomske teorije svoja polazišta nalazila najprije u Marxovu, pa kasnije i u marksističkom učenju, pri čemu ovo marksističko učenje nije daleko odmaklo od poznatih Marxovih vrlo uopćenih ideja o socijalističkom društvu“. Ipak, napominje da je u šezdesetim godinama prošloga stoljeća došlo do pomaka u razvoju ekonomske znanosti, kada su promovirane ideje o marketingu kao novoj koncepciji. Također, bilo je pokušaja suprostavljanja ekonomskoj teoriji samoupravnoga socijalizma (npr. istraživanja Konzorcija ekonomskih instituta tadašnje SFRJ 1987., 1988. i 1989. godine); no ti su pokušaji ostali usamljeni.

U trećem dijelu knjige autor analizira „samoupravni proizvodni odnos“ za koji je bilo prihvaćeno da je on u skladu s „robnim karakterom društvene proizvodnje“. Za tzv. socijalistički samoupravni sistem bitne su specifične karakteristike tržišne proizvodnje po kojima se ona razlikuje od ostalih sustava, zbog unutrašnje strukture odnosa „asocijacije neposrednih proizvođača“, nazvane „organizacija udruženog rada“. Ove postavke temeljile su se na Marxovom učenju. Osim toga, odrednica socijalističkoga samoupravljanja bila je i teorija o „sistemu dohotka“ koja se razvijala od početka šezdesetih godina prošloga stoljeća. Konačno, razvila se i teorija „sistema udruženog rada“ kao razvijenije faze socijalističkog samoupravljanja, odnosno „višeg oblika samoupravnog proizvodnog odnosa“.

Četvrti dio knjige je dominantan u odnosu na sve ostale dijelove. U njemu je najprije analizirana geneza teorije o sistemu dohotka, a zatim sam dohodak i problemi motivacije. Potom se daje opsežna elaboracija djelovanja zakona vrijednosti u „sistemu dohotka“, a nakon toga analizira se „sistem udruženog rada“ u svjetlu pokušaja svjetsnoga ovladavanja procesima i odnosima raspodjele i razmjene. Analizom dvaju motrišta „potrebnog proizvoda“ i „viška proizvoda“ u općenito i, posebno, u kapitalizmu, autor nas uvodi u teoriju „sistema dohotka“ kao „jedino mogućega“ ekonomskog modaliteta socijalističkog samoupravljanja. Izvornu ideju o dohotku kao temeljnoj ekonomskoj kategoriji formulirao je još krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina prošloga stoljeća slovenski političar i ekonomist B. Kidrič; no Kidričeva se definicija dohotka bitno razlikovala od one koja je kasnije općeprihvaćena kao temeljna kategorija koja u ekonomskom smislu određuje „samoupravni proizvodni odnos“. Vezano uz te razlike u pristupu definiciji dohotka profesor Boras zaključuje: „Da je kojim slučajem pobijedila Kidričeva koncepcija „dohodovne privrede“, te da se uz neophodnu njezinu analitičku razradu i konkretizaciju primijenila u sustavu samoupravljanja, uvjereni smo da bi ekonomski i društveni razvoj u tadašnjoj Jugoslaviji bio neuporedivo uspješniji“ (str. 47).

Nakon te analize autor obrađuje dohodak vezano uz probleme motivacije. Naime, teorija i praksa samoupravnog socijalizma odbacila je profit (dobit) kao moguću motivacionu kategoriju i uvela „dohodak“. No, u teoriji samoupravnog socijalizma postojala su i alternativna rješenja pobornika „specifilne cijene proizvodnje“ koja su polazila od „dobiti socijalističkog poduzeća“ kao motivacione veličine. U ovome dijelu Borasove analize ponovno je nezaobilazan Kidrič, zastupnik teze o maksimizaciji dohotka s krajnjim ciljem povećanja proizvodne i neproizvodne potrošnje. Međutim, Kidričeva teorija dohodovne motivacije odnosi se na razinu privrednoga sustava kao cjeline.

Zakon vrijednosti u „sistemu dohotka“ izražava se u obliku tzv. dohodne cijene, a dohodnom stopom mjeri se rentabilnost poslovanja „samoupravnoga radnog kolektiva“. Na ovim postavkama autor opsežno elaborira „kako zakon vrijednosti regulira međugranske odnose raspodjele“. Međutim, nesavršenost teorije o dohodnoj cijeni i općoj dohodnoj stopi bili su, pored drugih, razlozi za pojavu teze o „specifičnoj produkcionoj cijeni“ kao obliku djelovanja zakona vrijednosti. Nju su zastupali „profitaši“, nasuprot „dohodašima“ koji su sa svojim idejama pobijedili. U obradi

zakona vrijednosti profesor se Boras, dalje, bavi analizom unutargranske i analizom međugranske raspodjele. U svakom slučaju „sistem dohotka“ zamagljivao je razgraničenje „efekta kapitala“ i „efekta rada“ i nije omogućio racionalno korištenje proizvodnih faktora (resursa). S druge strane, analiza međugranske raspodjele je pokazala da dio dohotka koji se u proizvodnim granama ostvaruje „efektom potražnje“ i „efektom organskog sastava“ nije rezultat rada radnih ljudi, pa prema tome padaju u vodu mnoge postavke teorije „sistema dohotka“. Zapravo je „sistem dohotka“ stalno reproducirao poremećaj odnosa namjenske raspodjele na akumulaciju i potrošnju i izražavao se u općoj tendenciji rasta potrošnje na štetu akumulacije.

Razvojem teorije socijalističkog samoupravljanja nastao je „sistem udruženog rada“ koji se analizira kao „pokušaj svjesnog ovladavanja procesima i odnosima raspodjele i razmjene“. Ideja je bila da se spontani mehanizmi tržišta koji fundamentalne probleme društva rješavaju „ex post“ mogu u uvjetima društvenog vlasništva rješavati „ex ante“ i na taj način neutralizirati sve one negativne pojave koje nastaju u stihiji tržišnog poslovanja. U ovoj analizi autor polazi od ideoloških odrednica „sistema udruženog rada“, da bi nakon toga analizirao i organizacijsko ustrojstvo i instrumentarij „udruženog rada“. U elaboraciji funkcioniranja „sistema udruženog rada“ najprije se analiziraju dvije ambivalentne teze: prva – o potrebi jačanja tržišta - i druga o potrebi jačanja „sistema udruženog rada“. Zatim se analizira samoupravno sporazumijevanje i unutargranska raspodjela, te samoupravno sporazumijevanje i međugranska raspodjela. Analizom je pokazano da, ustvari, ne postoje mogućnosti takve „svjesne regulacije odnosa razmjene i raspodjele između privrednih subjekata“ i da je koncepcija udruženoga rada bio bezuspješan pokušaj, budući da su njezini pobornici polazili od krivih postavki.

Ekonomska politika i u „sistemu socijalističkog samoupravljanja“ imala je i dalje snažni utjecaj na privredne tijekove. Osobito su instrumenti kvazifiskalnog karaktera utjecali na stimuliranje razvoja pojedinih privrednih grana i pojedinih regija. Kakav je utjecaj imao, npr., „devalvacioni efekt“ u međugranskoj raspodjeli autor objašnjava na posebnom modelu.

U zaključku autor konstatira da je „jugoslaven-ski bijeg“ iz centralističko – planskoga modela imao svoje višestruke uzroke: ideološke, političke i ekonomsko – socijalne. Te uzroke profesor Boras

ukratko i analizira. Budući da državni socijalizam nije bio u stanju organizirati društvo na način da se bitna pitanja rješavaju posredstvom djelovanja objektivnih, spontanih društvenih zakonitosti, samoupravni je socijalizam to „morao“ omogućiti. No, u svemu tome bitne su zablude u svezi sa „sistemom dohotka“ kao i „društvenim vlasništvom“, te posebno „sistemom udruženog rada“. S tim u svezi autor konstatira da je kod „sistema udruženog rada“ riječ o još većoj i dubljoj ideološkoj zabludi koja je društveno – ekonomski sustav bivše Jugoslavije još više udaljila od modela zapadnih demokracija, a koji, na sreću, nije imao dovoljno vremena da se dugoročnije učvrsti i provede u praksi, jer je u međuvremenu došlo do njegovoga raspada i pobjede demokracije. Isto tako, profesor Boras zaključuje da, bez obzira na rigidnost i beskompromisnost zaključaka i sudova na temelju njegove analize, ideje samoupravljanja nisu izgubile na aktualnosti.

Paradigma i današnjih međunarodnih ekonomskih odnosa na globalnoj svjetskoj razini još se uvijek temelji na ekonomskom neoliberalizmu i proizvodi mnoge negativne posljedice te stoga i zahtijeva bitne promjene. Propast komunističkih sustava, temeljenih na marksističkoj ideologiji, omogućio je pojavu „ultraliberalističke ideologije“ koju snažno podržavaju suvremeni pristupi globalizacijskim procesima.

Možda je šteta što se profesor Boras u ovoj knjizi nije više bavio pojedinim dosezima i konstrukcijama boljih modela funkcioniranja socijalističkog gospodarstva, kojih je bilo. Isto tako, možda je šteta što profesor Boras analizu ekonomske teorije samoupravnog sucijalizma nije izvršio „s vrha razvitka“, tj. polazeći od suvremenih motrišta „kiberkomunizma“.

Ipak, na kraju ovoga prikaza može se ustvrditi da je profesor Boras u potpunosti ispunio svoj cilj i zadatak koji je postavio pred sebe, pišući ovu knjigu. Ako bismo pokušali utvrditi znanstveni doprinos ove knjige, onda bismo mogli zaključiti da je njome profesor Boras pokazao da ideje samoupravnog socijalizma nisu mogle izdržati niti tadašnju teorijsku kritiku, kritiku na temelju tada vladajućega kategorijalnog sustava, pojmovne aparature i misaonih paradigmi. U tome smislu on nam je podario jedno cjelovito i vrijedno djelo.